

De geallieerde luchtaanval op de Hilversumse Haven

woensdag 11 april 1945

EGBERT PELGRIM

Driemaal is scheepsrecht, zal Jimmy Cullen gedacht hebben toen hij als leider van acht Hawker Typhoons van zijn 183ste squadron de aanval inzette op drie munitieschepen in de Hilversumse haven. Het was immers de derde keer in nog geen vier maanden dat het 183e squadron van de RAF betrokken was bij een aanval op een Hilversums doelwit. Twee keer eerder, op 29 december 1944 en 20 maart 1945, ging het om aanvallen op de wijk Trompenberg, waar de Duitse Wehrmacht haar hoofdkwartier had.¹ Op deze zonnige morgen van de elfde april 1945 gaat het om een aantal schepen in de haven, waarvan er drie – volgens waarnemingen van het plaatselijke verzet – munitie bevatten. Voor deze “show” weet *squadronleader*² Cullen zich gesteund door nog eens acht collega’s van het 164ste squadron, zijn oude squadron waarvoor hij tot 12 februari vloog. Dit tweede groepje van acht wordt geleid door niemand minder dan *groupcaptain*³ J.R. Baldwin, de bevelhebber van 84 Group van de *Second Tactical Airforce*.⁴ Een belangrijke aanval, dus.

De Nieuwe Haven

Het Hilversums Kanaal en de nieuwe Hilversumse haven

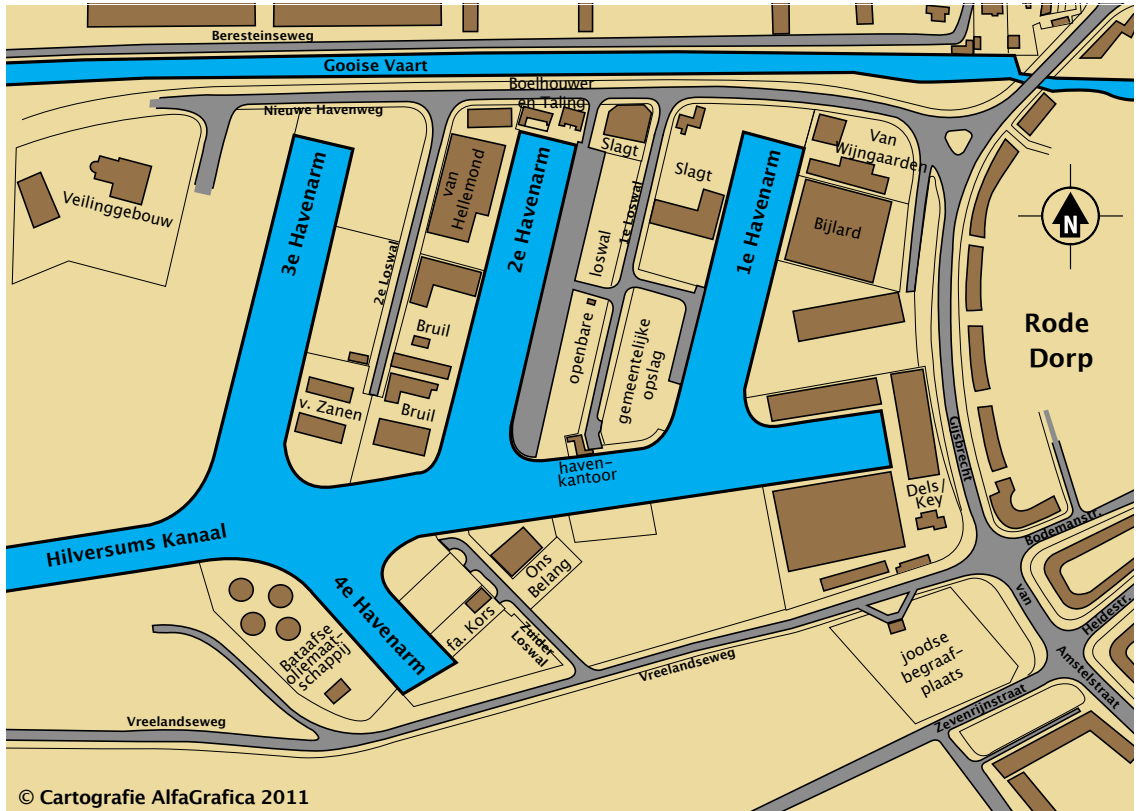

De cockpit van een Typhoon. (Wikimedia)

kwamen enkele jaren voor de Tweede Wereldoorlog gereed.⁵ Veel bedrijvigheid was er aanvankelijk niet: enkele expeditiebedrijven (Taling en Boelhouwer, voortgekomen uit de vracht- en beurtvaart), bouwmaterialenhandel (Slagt en houthandel Dels/Key) en brandstoffenhandel (Bataafse Import Maatschappij, kolenhandel Kors en coöp. kolenhandel “Ons Belang”). Aan de 1e Loswal waren een openbare losplaats, het havenkantoor en een opslagterrein van de gemeente. Aan de 2e Loswal vestigde zich, nog net voor het uitbreken van de oorlog, aannemer B. Bruil junior, terwijl in het najaar 1940 aannemer Chr. van Zanen zich daarnaast vestigde. In 1941 kwamen daar nog houthandel v/h Van Hellemond, graanmaalterij Van Wijn gaarden, de groenteveiling en een grote loods van de fa Bijlard⁶ bij. In de 3e Havenarm (die in 1942 gereed kwam) verschenen de eerste woonboten, terwijl de westelijke kade van die havenarm voorlopig nog ongebruikt bleef.

In de loop van de oorlog nam het transport via de haven echter behoorlijk toe, met name in opdracht van de Duitse bezetter. Toen Christiansen het hoofdkwartier van de Wehrmacht in Nederland eenmaal in de wijk Trompenberg en omgeving had gevestigd, moesten er nogal wat bunkers gebouwd worden. Ook kwam er een grote tankgracht met versterkingen rondom Hilversum. Veel van die bouwwerken zijn waarschijnlijk uitgevoerd door aannemer Bruil. De schepen van de Amsterdamsche Ballast Maatschappij, ook een beruchte bunkerbouwer, deden met enige regelmaat de Hilversumse haven aan om de materialen voor al deze bouwactiviteiten aan te voeren.

In het najaar van 1944 nam de goederenstroom fors toe. In de bossen van de Lage Vuursche hadden de Duitsers een enorme munitieopslagplaats aangelegd, bedoeld voor het geval de Randstad omsingeld mocht raken door de geallieerden. De Groep Albrecht, de spionagegroep van het Gooise verzet, hield dit gesleep met munitie nauwkeurig bij. Zo lagen er op 6 november 1944 zes

Overzicht van percelen, gebouwen en bedrijven in de Nieuwe Haven, voorjaar 1945.

schepen van elk 150 ton, waarvan er drie gevuld waren met munitie.⁷ In die periode kwamen er ook elke avond twee treinen met munitie op het station aan, ook al bedoeld voor Lage Vuursche.⁸ Het transport van de kisten gebeurde verder per paard en wagen, hoofdzakelijk door krijgsgevangenen.⁹ Op 11 november kwamen vier schepen met munitie, ieder ca 50 ton, aan in de haven. Op 13 november 1944 meldde Albrecht een schip met 90 ton 8,8 cm-granaten (voor zwaar luchtdoelgeschut) tegenover de 1e Havenarm en vroeg een bombardement aan.¹⁰ Slechts het slechte vliegweer die maand verhinderde een luchtaanval.¹¹ Het gesleep met munitie ging in ieder geval door tot de luchtaanval van 11 april. Daarna was de oorlog praktisch voorbij.

Een andere vorm van aanvoer betrof het voedsel dat de Hilversumse bevolking broodnodig had om te overleven. Na 17 september 1944 (slag om Arnhem) was er geen transport per trein meer mogelijk.¹² Voedsel, dat in het westen steeds schaarser werd, kon nog maar mond-

jesmaat aangevoerd worden, waardoor op den duur nauwelijks de hele Hilversumse bevolking van de centrale gaarkuiken at.¹³ Personeel van de Hilversumse gemeentereiniging en publieke werken heeft tijdens de hongerwinter geprobeerd om met vuilniswagens voedsel voor de centrale keuken aan te voeren.¹⁴ Voedsel werd verder per binnenvaartschip aangevoerd, hoewel ook de binnenvaart zwaar te lijden had onder geallieerde beschietingen. Voornamelijk betrof dit aardappelen en “harde” groenten zoals koolraap en diverse koolsoorten.¹⁵ Al het voedsel, dus ook dat wat aangevoerd was met de vuilniswagens, werd opgeslagen bij Van Wijngaarden en bij Slagt, aan het begin van de Nieuwe Havenweg. De honger nam echter zulke vormen aan dat aangemeerde groente- en aardappelschuiten op den duur bewaakt moesten worden.¹⁶ Het is vanaf half november '44 herhaalde malen voorgekomen dat een grote groep mensen opdrong om een aardappelschuit te plunderen. Daarbij werden waarschuwingsschoten afgegeven, waarbij nog-

al eens gewonden vielen.¹⁷ Aardappeldiefstal bleef echter herhaaldelijk voorkomen, waardoor de leider van de noodkeukens, A. de Vos, het gemeentebestuur moest verzoeken de toegangswegen naar de haven 's avonds en 's nachts af te sluiten en vier wachthuisjes te plaatsen voor de bewaking.¹⁸

Het lijkt er sterk op dat er een tweedeling van de haven was: de 1e Havenarm werd hoofdzakelijk gebruikt door voedselschepen, terwijl de 2e Havenarm voor 'oorlogsdoeleinden' gebruikt werd: het vervoer van Duitse munitie via de openbare losplaats en zand en cement voor bunkers en tankwallen via het terrein van Bruil. De 4e Havenarm lijkt bestemd voor de aanvoer van brandstoffen als olie en kolen, hoewel daar in die laatste oorlogswinter nog maar weinig sprake van kan zijn geweest.

April 1945

Vanaf begin april ontwikkelden de Duitsers in Hilversum, zijnde de staven van de *Wehrmacht* die de laatste verdediging van de Randstad op zich moesten nemen, een koortsachtige activiteit. De geallieerde troepen waren immers na de winterstop weer in beweging en trokken op naar West-Nederland. Het ging er dus om spannen. Er werd volop vergaderd, met afweergeschut geschoven, op diverse hoeken van straten werden mitrailleurstenen gegraven, de tankwal werd in de richting Loosdrecht vernieuwd en kreeg machinegeweerposten, het vliegveld kreeg weer een bezetting, en er werd weer volop gesleept met munitie. De munitieopslag bij Lage Vuursche wordt nu beschermd met een mijneveld.¹⁹ In de nacht van 8 op 9 april – varen was veiligheidshalve hoofdzakelijk nachtwerk geworden – verschenen een Hunze-kustvaarder en drie vrachtschepen in de Hilversumse haven. De kustvaarder werd volgeladen met ijzeren fusten die gedeeltelijk leeg en gedeeltelijk met teer gevuld waren. Ook matrassen en beddengoed werden ingeladen.²⁰ De volgende ochtend, dinsdag 10 april, meldde Albrecht aan de geallieerden dat de kustvaarder de vorige avond weer was vertrokken en dat de drie overige vrachtschepen nu 8,8 cm munitie uitladen voor Lage Vuursche. Vroeg in de middag werd de illegale zender in de toren van de Noorderkerk opnieuw ingeschakeld met het verzoek aan de Engelsen om de drie munitieschepen in de 2e Havenarm, elk ca 100 ton en afkomstig uit Rotterdam, te bombarderen.²¹ De Engelsen vonden deze melding belangrijk genoeg om er onmiddellijk op te reageren.

Inmiddels bij het 183ste squadron

Het 183ste squadron hebben we het laatst boven Hilversum in actie gezien op 20 maart '45, toen ze het Rüdelsheimcomplex bestookten. Hoewel de actie als totaal een groot succes was – 200 militairen gesneuveld en nog eens zo'n aantal gewond plus een groot aantal Duitse panden zwaar beschadigd – gaven de prestaties van een deel van het 183ste weinig reden tot vreugde. Zij bleken, opnieuw!, weinig nauwkeurig te werk gegaan te zijn.²² Veel tijd om er bij stil te staan hadden ze niet; het was hun laatste actie vanaf Gilze-Rijen en de volgende dag verhuisde de hele 84 Group naar het vliegveld Kluis, enkele kilometers ten zuiden van Nijmegen. De geallieerde grondtroepen trokken verder Duitsland in en hadden luchtsteun nodig, o.a. vanaf Kluis.

Kluis (of in code: B91) lag dus net achter het front. Het was een primitieve airstrip waar piloten, grondpersoneel, verkeersleiding en alle andere afdelingen in tenten gehuisvest waren. De landingsbaan bestond uit 1400 meter achter elkaar gelegde staalplaten. Het veld was dan ook in vijf dagen met wat bulldozers in elkaar geflanst. De squadrons van 84 Group werden in de dagen daarna vooral ingezet ter ondersteuning van operatie *Varsity*: het versterken en uitbouwen van de geallieerde bruggenhoofden ten oosten van de Rijn.

Het 183ste squadron werd echter verplicht eerst eens een dag te gaan oefenen in het mikken van bommen. De slordigheden waren blijkbaar ook hogere regionen binnen de RAF duidelijk geworden. Niet verwonderlijk, want de piloten hadden altijd met raketten gevlogen; de bom werd als wapen bij het 183ste squadron pas op 5 maart '45 ingevoerd. Door het slechte weer hadden ze tot de aanval van 20 maart maar een paar keer gelegenheid ge-

Een zeldzame kleurenfoto van een Typhoon. (Wikimedia)

Luchtfoto van de haven uit de zomer van 1946. Op de voorgrond de Gijsbrecht. De situatie is nagenoeg gelijk aan die op de dag van de aanval. Opnieuw liggen er vrachtschepen in de 2e Havenarm. Het havenkantoor wordt herbouwd. (coll. Museum Hilversum)

had om er ervaring mee op te doen. Na de oefendag mochten ze weer operationele vluchten uitvoeren, hoofdzakelijk boven Duitsland en Noord-Nederland. Begin april werkte het weer echter opnieuw niet erg mee en konden er maar een paar operaties uitgevoerd worden.²³

Naar Hilversum!

In de loop van dinsdag 10 april 1945 klaarde het weer enorm op. De volgende dag zou met 20 tot 22 graden en veel zon zelfs een zeer warme dag worden. Het bericht van de groep Albrecht is blijkbaar snel doorgegeven, want op diezelfde dinsdagmiddag werden de piloten Denney en Ward om 16.25 uur *gescrambled* om de Hilversumse haven te verkennen.²⁴ Bij terugkomst meldden zij een groot schip (ca 50 m) en drie platte schuiten aan de 1e Loswal bij het havenkantoor, twee gewone vrachtschepen stilliggend in de 4e Havenarm en andere schepen in de 1e Havenarm.²⁵ Door deze gegevens, samen met de goede weersverwachting voor de volgende dag, viel het besluit

de haven aan te vallen, met als hoofddoel het grote munitiechip. Een eerste aanvalsgolf zou uitgevoerd worden door 8 Typhoons van het 183ste squadron, aangevoerd door *squadronleader* J.R. Cullen en bewapend met elk twee 500-ponds bommen. Een tweede aanvalsgolf werd verzorgd door 8 Typhoons van het 164ste squadron, aangevoerd door *groupcaptain* J.R. Baldwin en elk bewapend met acht *rocket projectiles*.²⁶ Die tweede groep zou tien minuten later starten om Cullen even de tijd te geven het juiste doel te identificeren, zodat ze naadloos op de eerste aanvalsgolf konden aansluiten. Daarna zouden alle vliegtuigen zoals gebruikelijk, bij wijze van derde aanvalsgolf, nog eens laag over het aanvalsgebied vliegen om met hun boordkanonnen nog wat extra schade aan te richten. Hoewel Baldwin hoger in rang was, zou *squadronleader* Cullen de leiding van de hele operatie hebben.

Hilversum, woensdag 11 april 1945

Om 4 uur 's ochtends rapporteerde politieagent Kruis

een poging tot diefstal van aardappelen uit een in de Nieuwe Haven liggende schuit. Kruis, die op de wal de wacht hield bij de aardappelschuit aan het eind van de 1e Havenarm, zag dat de daders met een roeiboort bij de andere kant van de schuit kwamen. Kruis kon de roeiboort en een paar schoenen in beslag nemen, maar de daders waren in de duisternis ontkomen.

Rond tien voor negen verschenen er twee Engelse vliegtuigen boven de haven. Het waren opnieuw de piloten Denney en Ward, die een *weather and shipping recce* uitvoerden en constateerden dat de schepen er nog lagen en dat bovendien het weer – er was inmiddels een strakblauwe hemel – volstrekt niets te wensen overliet. Optimistisch gestemd vlogen ze terug naar Kluis, waarbij ze onderweg nog eens drie treinen op station Amersfoort waarnamen.²⁷

Op deze zonnige ochtend ging het leven in de haven zijn gewone gang. De twee kleinere munitie schepen lagen aan de losplaats aan de 1e Loswal, onder Duitse bewaking. Havenmeester Gilles ging, vanwege het mooie weer, een stukje in de haven roeien met zijn dochtertje. Bij Bruil werd een dekschuit van de Amsterdamsche Ballast Maatschappij van zijn lading ontdaan, even verderop lag een platte schuit met cokes, bestemd voor de Duitsers. In de groenteveiling – de vrije aanvoer van groente was al lang gestopt – sleutelden wat Duitsers aan vrachtwagens. De politieagenten Both en Hendriks surveilleerden in het havengebied, vooral met het oog op aardappeldiefstal. Bij het havenkantoor speelde een jongen van een jaar of veertien, zoals er zo vaak jongens in de haven spelen. Met een stok met een spijker aan de punt wilde het nog wel eens lukken een aardappel te bemachtigen, en de aardappelschuit in de 1e Havenarm moest nog gelost worden. Een andere jongen, de iets oudere Arjen Schouten van der Velden verzorgde in de schuur naast de beheerderswoning van de joodse begraafplaats aan de Vreelandseweg zijn konijnen.²⁸ De ongeveer 10-jarige Wim Frisart had echter pech; hoewel zijn lagere school aan de Schuttersweg gesloten was (bezet door Duitse soldaten) en hij eigenlijk vrij had, moest hij vandaag toch naar school. Bij toerbeurt mochten klassen gebruik maken van een lokaal van de Violen school, en vandaag, nu net met dat mooie weer, was zijn klas aan de beurt. Over de Gijsbrecht fietsten mensen; auto's reden er niet meer of het moesten Duitse zijn. In en rond het Rode Dorp scharrelden kinderen rond, want

Schuilen in de WC

Mevr. Lindeman woonde in de oorlog in de Hazenstraat. Ze werd geboren in 1941 en heeft de beschieting van het munitie schip op 11 april 1945 bewust meegemaakt. Zij was toen ongeveer 4 jaar. Haar vader zat destijds in huis ondergedoken. Zij ging die ochtend met buurjongetje Jan Bartels tussen de huizen door naar de Gijsbrecht om daar te spelen. Dat gaf tijdens de beschieting grote paniek: vader ging op zoek. De twee kinderen zagen diverse mensen met fietsen op de grond liggen om dekking te zoeken. Ze werden door mensen aan de Gijsbrecht in huis gehaald waar ze, met gietijzeren pannen op het hoofd tegen de scherven, in de WC schuilden.¹

1. Mondelinge mededeling mevrouw E. Lindeman, augustus 1997.

er waren véél scholen bezet... Een vredige voorjaarsmorgen, met het einde van de oorlog in zicht.

Luchtalarm

Cullen en zijn mannen stegen om tien voor half elf op van vliegveld Kluis, om half elf gevolgd door Baldwin en zijn clubje. Rond tien over half elf verscheen Cullen boven het havengebied, waarop op de grond luchtalarm werd gegeven. Hij identificeert het doel: de 300 ton metende rijn-aak "Broedertrouw", ca 40 meter lang en eigendom van schipper D. Westerbeek uit Wolvega, gelegen aan de kop van de 1e Loswal, nabij het havenkantoor dat tevens de woning van havenmeester J. Gilles is. Daarop zette hij om 10.45 uur de aanval in, op de voet gevolgd door zijn zeven collega's van het 183ste squadron. De Typhoons doken van boven het Corversbos steil op het doel af en lieten op het laatste moment hun bommen los. Een bom trof een van de twee kleinere munitie schepen, dat onmiddellijk ontplofte. Een andere bom explodeerde op de kade naast de munitie schepen, waarbij de daar gelegen waterleiding werd geraakt. Andere bommen viellen echter minder nauwkeurig; de meeste rond de 2e Havenarm op de 1e en 2e Loswal. Enkele bommen raken de grote houtloods van de fa Key (thans PontMeyer) en richten daar grote schade aan. Een enkele bom kwam zelfs aan de overkant van de Vreelandseweg terecht, vlak naast het toegangshek van de joodse begraafplaats.²⁹ Dan volgden de acht Typhoons van het 164ste squadron. Ook zij viellen van noord naar zuid aan, ongeveer in de lengterichting van de havenarmen. Met hun 63 raketten

Het schip “De Broedertrouw” werd bij de aanval zwaar beschadigd, maar na de oorlog weer hersteld. Het schip vaart nog steeds, zij het dat het in 2002 verbouwd werd tot passagiersschip. Het 300 ton me-tende schip werd in 1918 ge-bouwd en had een dieselmotor van 141 pk. D. Westerbeek kocht het schip in 1930. Het is 38 meter lang en 5 meter breed.

(foto: www.debinnenvaart.nl)

richtten zij grote schade aan aan beide kanten van de 2e Havenarm. Het tweede kleine munitie-schip werd door een raket geraakt en raakte in brand. Onzeker is, of ook de rijnaak geraakt werd; het zicht werd door de rookont-wikkeling snel minder. In ieder geval werd één salvo van acht raketten achteraf genoteerd als *near miss*, dus vlak naast het munitie-schip. Een ander salvo raakte het ha-venkantoor en omgeving.³⁰ Sommige raketten schoten te ver door; later op de dag werd een onontplofte raket ge-vonden bij de hoek Zevenrijnstraat/Hermelijnaan.

De Typhoons kwamen nog een keer terug en scheerden, uit alle vier de boordkanonnen vurend, over de haven. Niet alleen werden daarbij nagenoeg alle gebouwen rondom de 2e Havenarm geraakt, ook de “Broeder-trouw” kreeg nog eens voltreffers. Daarna zetten de zes-tien jachtvliegtuigen weer koers naar Kluis, waar ze tus-sen 11.15 en 11.20 uur landden. De hele aanval had nog geen tien minuten geduurd. Tijdens de aanval hadden de Duitse troepen de haven nauwelijks verdedigd. De twaalf stukken 4,7 cm FLAK³¹ in het Corversbos (ongeveer aan de rand van de huidige sportvelden van het Roland Holstcollege) waren wel in stelling gebracht, maar had-den geen schot gelost.³² Lichter afweergeschut was op-gesteld achter de huizen van de Beresteinseweg, langs de rand van het Corversbos, maar vanuit die positie kon-den ze nauwelijks de haven beschermen omdat de hui-zen van de Beresteinseweg danig in de weg stonden.³³ Squadronleader Cullen meldde in het ORB van het 183ste

Sqn dan ook: *There was moderate light inaccurate flak from North of the target.* Verder stond er nog een FLAK-toren op de hoek van de 2e Loswal, maar daar was het geschut waarschijnlijk van verwijderd.³⁴

Op de grond

Om elf uur belde agent Both het hoofdbureau aan de Langestraat om de luchtaanval te melden. Onmiddellijk werden de brandweer, GGD, recherche en luchtbe-scherdingsdienst gewaarschuwd, terwijl zes agenten de opdracht kregen onmiddellijk met verbandtrommel en rijwielbrancard naar de haven te gaan. Ook het hoofd van de GGD, dokter Oterdoom, spoedde zich naar de haven om bijstand te verlenen.³⁵ Inmiddels was hoofd-brandmeester A. Bouma al in de haven aangekomen om te constateren dat er voor de brandweer weinig te doen is. Er stond een munitie-schip in brand en ondanks aan-dringen van de commanderende Duitse militair ter plaatse weigerde Bouma te blussen vanwege het explo-siegevaar. De militair dreef daarop de aanwezige mili-tairen en burgers uit de gevarenzone. Rond kwart over elf volgde dan de explosie, waarbij het schip in tweeën brak en zonk. Van beide kleinere munitieschepen, de “Niets zonder Gods zegen” uit Giessendam en de “Stad Woerden I” uit Woerden, staken daarna alleen nog de stuurhutten boven het water uit. Verder was er in het ge-troffen gebied geen brand, zodat de brandweer niet hoefde uit te rukken.³⁶

Een ooggetuigenverslag

A. Schouten van der Velden woonde destijds bij het joodse kerkhof aan de Vreelandseweg. Onder het pseudoniem Arjen van Hoorn beschreef hij in het boek *Honger en hoop. Dagboeknotities uit de hongerwinter* (Texel 1978) de aanval op de Nieuwe Haven. Aan het begin ervan bevond hij zich in een schuurtje:

[...] Ik hoor vliegtuigen, iets heel gewoons. Die komen dag en nacht over. Maar dit zijn jagers, dat hoor ik meteen. Die komen de laatste maanden vaak. Zij speuren overal en als er een bewegend object is komen zij omlaag. Ik heb er al vaak naar gekeken. En ik vind het steeds weer spannend en avontuurlijk. Gek, dat het oorlogsgedoe dat ons zoveel ellende geeft, toch boeit. Dat het een soort sensatie is als een jager omlaag komt stormen en op een onzichtbaar doel zijn mitrailleurs en kanonnen leegschiet. En dat ik er nooit aan denk dat daarmee zoveel mensen de dood ingaan. Onbegrijpelijk toch.

Ik loop naar het kleine raampje en zie de strakblauwe lucht. En zilverglanzende metalen vogels. Drie of vier? Sierlijk maken zij hun mooie bogen door de heldere lucht. Wat moeten ze hier nou toch zoeken aan de rand van het dorp? Ik voel geen angst, ik heb dit zo vaak gezien. Misschien zien ze een colonne Duitsers. Straks zullen ze ergens naar duiken. Maar het zachte geronk klinkt vredig.

Geïnteresseerd blijf ik kijken. De vliegtuigen zijn nu bijna vlak boven mij. Dan zie ik glanzende, langwerpige voorwerpen omlaag komen die het zonlicht terugkaatsen. Plotseling daverd de wereld in elkaar. Onvoorstelbaar hard klinken de explosies met een geluid als van staal op staal. Een keihard geluid dat ik niet ken. Huilend jagen de spitfires over onze omgeving en naargeestig klinkt het geluid van de mitrailleurs. Weer vallen er bommen, verder weg zichtbaar. Ik zit in elkaar gehurkt in het schuurtje, weet nog niet goed wat er gebeurt, weet zelfs niet of ik bang ben. Het gaat allemaal zo plotseling en zo snel. Dan daverd een explosie dichtbij. Zand en stof waaien in mijn ogen. Ik hoor gerinkel van glas en dakpannen.

Langzaam dringt het tot mij door dat ik weg moet. Als het even

Een Hawker Typhoon van het 164ste squadron.

stil is loop ik naar de keukendeur. Gebukt, alsof dat zal helpen! Daar staat moeder met de kleinste zus van vijf jaar tegen haar schort geleund. Dat beeld...! Volwassen ogen vol angst. Naar de hemel gericht. Haar lippen bewegen. En kinderogen, groot van verbazing, geschrokken van het lawaai, zonder beseft van de dood. Wij vluchten de tuin door, gaan plat liggen in een ondiepe kuil. Nog een keer komen de vliegtuigen terug, schietend en bombarderend, maar gelukkig verder weg. Dan wordt het stil, onwerkelijk stil. Ik hoor alleen moeder die bidt, almaar bidt. Zo liggen wij nog een poos onbeweeglijk, dan krabbelt moeder overeind. We zwijgen, lopen langzaam naar huis. Er is geen dakpan meer op en er is geen ruit meer heel. De schade valt verder mee maar we moeten tijdelijk elders onderdak zoeken. [...]

12 april

Wij zijn ons huis uit, want het is voorlopig onbewoonbaar. Onze meubels zijn opgeslagen tot de ergste schade aan het huis is hersteld. Wij wonen nu bij kennissen waar we een paar kamers mogen gebruiken.

Ik weet nu dat er boten in de haven lagen en dat die jagers daar op mikten. Dat er maar enkele bommen zijn gevallen, waarvan een dicht bij ons huis. Overal zie ik kogelgaten in onze muren en in de bomen. Een lantaarnpaal is als een luciferhoutje afgeknapt. Naast ons hek is een krater, het ijzer van het hek is verwrongen. Een paar bommen, niet eens zo groot waarschijnlijk. Juist nu de geruchten van vrede steeds sterker worden en de bevrijding toch echt dichtbij moet zijn, gebeurt dit. Of zal het toch nog lang duren voor het vrede is?

Rode Kruis-helper N. Brandsma werd naar het havenkantoor gezonden. Het was daar een enorme ravage en er lagen een dode en gewonden. De 14-jarige Nicolaas Poort uit de Geraniumstraat had de luchtaanval niet overleefd.³⁷ Politieagent Jan Hendriks lag er met een grote wond in zijn rechter dijbeen en een kleinere in zijn kuit. Even verderop lag de vrouw van de havenmeester, de 33-jarige Hendriksje de Boer, in shock en met diverse zware verwondingen. Terwijl Brandsma haar verbond, explodeerde het tweede munitiechip en vlogen

stukken steen in het rond. Beide gewonden werden daarom zo snel mogelijk afgevoerd naar de RKZ.³⁸

Aan boord van de zwaar beschadigde rijnaak "Broedertrouw" was de 7-jarige Marietje Westerbeek, het dochtertje van de schipper, ook ernstig gewond geraakt aan haar linker arm en in haar onderbuik. Aangekomen in het Diaconessenhuis aan de Nieuweg moest de linker onderarm helaas geamputeerd worden.

Ook op en rond het terrein van aannemer Bruil aan de 2e Loswal was het goed mis. Harm Vieregge uit Huizen, de

Op een haar na ontsnapt

Tijdens de luchtaanval zijn er veel mensen op het haven-terrein; zij zoeken zoveel mogelijk een goed heenkomen. Een van mijn zussen zat in bad en kon nog maar net op tijd in de schuilkelder komen, vertelt timmerman Dick Kalkman. We woonden op de 2e Loswal nummer 5, een van de weinige woonhuizen op het haventerrein. Ze hebben alle geluk van de wereld. Hun schuilplaats, een garage van de fa Bruil, wordt geraakt door een bom, een 500-ponder, die niet ontploft. Na een minuut of negen was het allemaal voorbij. Tussen de golven door hebben we ook de buurvrouw, die net was bevallen, naar onze kelder gehaald.¹

Dick Kalkman bij de Engelse bom die hem bijna het leven kostte. Nadat de ontsteking was verwijderd, werd deze blindganger in de haven gegooid. Van de garage bleef niet veel over.

1. Edward de Vries Lentsch, 'Vandaag vieren we weer de bomdag', in: Overleven. Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945 in Gooi, Eemland en Vechtstreek (Haarlem 1995), p. 86.

39-jarige schipper van een dekschuit van de Amsterdamsche Ballast Maatschappij, werd na de aanval vermist. Gevreesd werd dat hij van zijn schuit is gevallen en verdronken (inderdaad werd zijn lijk twee weken later drijvend in de 2e havenarm aangetroffen³⁹). De 32-jarige Catharina de Jong, echtgenote van Willem Kooijman, wonende in een woonwagen van Bruil aan de 2e Loswal, kreeg scherven in rug en linker onderbeen. Hun 6-jarige dochtertje Fina Kooijman kreeg een scherp in haar linker onderbeen. Moeder en dochter werden naar het Diaconessenhuis vervoerd.⁴⁰ Uiteindelijk zou geen van de gewonden aan de gevolgen van de aanval overlijden.

Schade aan huizen en gebouwen

Toen het luchtalarm ging, moesten Wim Frisart en zijn klasgenootjes in de Violschool onder de bankjes gaan

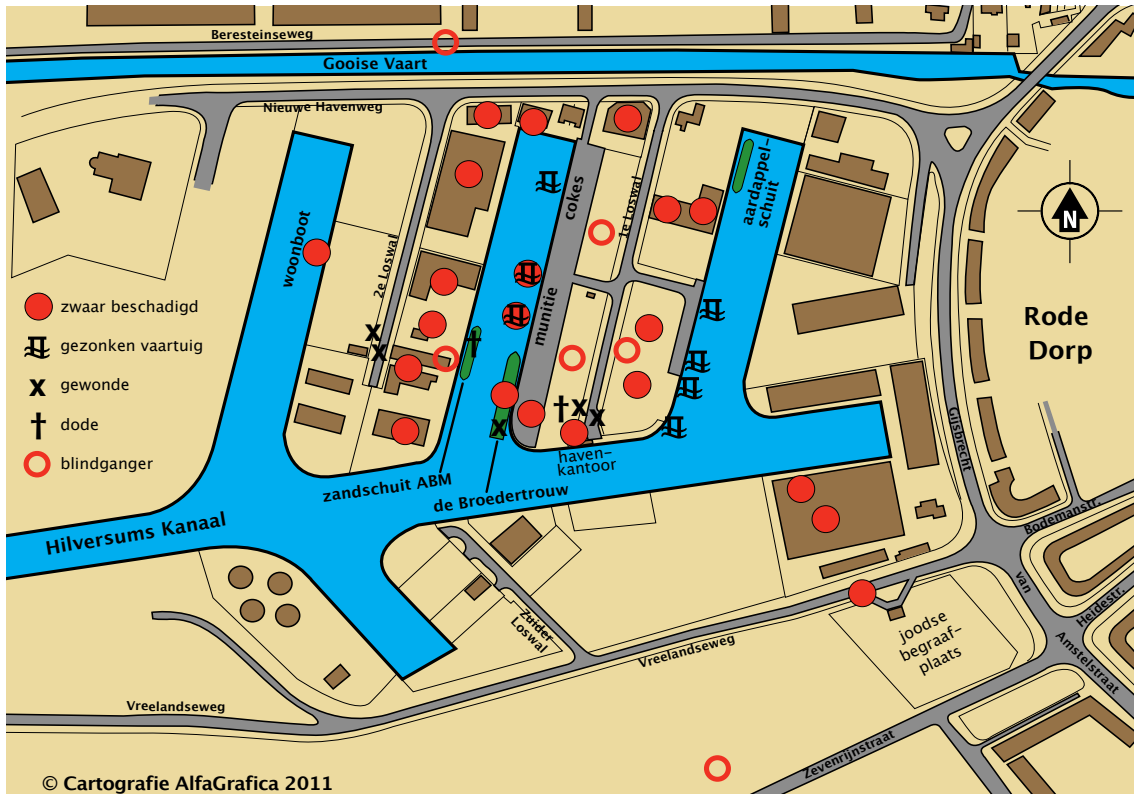
zitten. De aanval op de haven was goed hoorbaar; het ging er flink tekeer. Na het sein-veilig was het met school gedaan voor die dag en werden de kinderen naar huis gestuurd.⁴¹ Terug naar huis lopend kwamen ze op de Taludweg de voerman van schipper Boelhouwer tegen die twee paarden meevoerde. Die koetsier kenden ze wel, want ze speelden vaak in de haven en reden ook wel eens met hem mee op de wagen. De man had in het bombardement gezeten en was behoorlijk overstuurd. Hij riep dat *de hele haven plat lag* en dat hij de twee paarden van Boelhouwer in veiligheid bracht.⁴²

Enmaal thuis gekomen bleek het in het Rode Dorp nogal mee te vallen. Er was hier en daar een raam kapot, vooral in de straten aan de kant van de haven. De meeste (glas)schade hadden de huizen langs de Gijsbrecht en de Beresteinseweg. Daar lagen ook veel dakpannen vanaf.⁴³ In de haven zelf was wel flink wat schade, hoewel dat door de jeugd van het Rode Dorp nog niet bekeken kon worden. Het havengebied was al snel door de Wehrmacht en de Hilversumse politie afgezet; her en der lagen nog onontploffte bommen en raketten. Deze blindgangers moesten eerst onschadelijk gemaakt worden door Duitse militairen, wat pas in de middag gebeurde. Pas de volgende dag werd het druk met kijkers, iets wat we tegenwoordig ramptoerisme zouden noemen.

Het verzet liet zich echter niet door de afzetting tegenhouden en seinde al om 13.00 uur, ruim twee uur na de aanval, de resultaten door naar de Engelsen:

Haven: drie gisteren gemelde munitieschepen hedenmorgen twee maal achtereenvolgend door Typhoons aangevallen. Tijd: 10.45. Een schip ging onmiddellijk de lucht in, het tweede en derde schip werden in brand geschoten. Het tweede schip ging na een half uur de lucht in. Het derde schip is bezig te ontploffen. 1 burger zwaar gewond, 1 kind gedood. Glasschade, maar geen huizen getroffen. Een houtloods van de firma Dels kreeg een paar voltreffers doch is niet in brand geraakt. Een schip met cokes, bestemd voor de Duitse Wehrmacht, werd eveneens in de grond geboord. De 12 stukken 4,7 cm Flak van de Schuttersheij zijn wel in stelling geweest, maar openden niet het vuur. Het geheel was een buitengewoon mooi staaltje aviatiek.⁴⁴

Hoewel niet onjuist, was het wel een wat prematuur en beknopt rapport. Het derde munitieschip, dat 'bezig was te ontploffen', was de "Broedertrouw" van Westerbeek. Het zou uiteindelijk, hoewel zwaar beschadigd, de aanval overleven. Er was echter wel wat meer dan alleen 'glasschade'; rondom de 2e Havenarm was geen gebouw

De schade van de luchtaanval van 11 april '45 in kaart gebracht, voor zover uit de bronnen te reconstrueren. Hier wordt duidelijk dat de aanval nauwkeurig is uitgevoerd; de schade concentreert zich sterk rond de 2e Havenarm.

meer onbeschadigd (zie ook het schadekaartje). In de haven zonken in totaal zeven grote en kleinere schepen. Direct na de aanval maakte hoofdbrandmeester Bouma een schatting van de schade. Hij kwam (inclusief alle schade aan de huizen in de omgeving) op een bedrag van f765.000.⁴⁵ Daarbij had hij zich echter gebaseerd – overigens volgens de toen geldende voorschriften – op vooroorlogse prijzen. De werkelijke schade zal wel veel hoger zijn uitgevallen; uiteindelijk bleek bijvoorbeeld de herbouw van het havenkantoor niet op de geschatte f5000 uit te komen, maar op f17.000. Door de naoorlogse bouwmaterialenschaarste zou het ook nog eens lang duren voordat de woning-annex-kantoor weer bewoonbaar was. Het gezin van havenmeester Gilles bivakkeerde zo lang in een houten bouwkeet op de losplaats.⁴⁶

Gezonken schepen

Behalve de twee geëxplodeerde munitieschepen “Niets zonder Gods zegen” en de “Stad Woerden I” zonken nog

zes andere schepen tijdens of kort na de aanval. Het betrof (voor zover de ligplaats valt te reconstrueren) een kolenschip met cokes voor de Duitsers (2e Havenarm) en twee pleziervaartuigen, een baggervlet en een baggerscheepje en een ijzervlet (1e Havenarm). Naast de “Broedertrouw” raakte ook een woonschip (vermoedelijk in de 3e Havenarm) zwaar beschadigd.⁴⁷ De schade aan de schepen werd geschat op f120.000.⁴⁸

De kleinere schepen, vermoedelijk doorzeeft tijdens de beschieting met de boordwapens, waren vrij eenvoudig weer drijvend te krijgen. Op een luchtfoto uit medio 1946 liggen het zeiljacht en het motorjacht weer netjes langs de kant van de gemeentelijke kade in de 1e Havenarm. Van het schip met Duitse cokes is in de archieven verder niets meer terug te vinden; vermoedelijk is ook dat schip vrij snel weer drijvend gemaakt. De twee geëxplodeerde munitieschepen vormden echter een probleem. Deze wrakken blokkeerden de belangrijkste loskade van de haven, terwijl daar schepen met levensmiddelen drin-

gend gelost moesten worden. Al in juni 1945 schakelde de gemeente een bedrijf uit Amsterdam in om de wrakken te ruimen. Een gevaarlijke (en dus kostbare klus) want de schepen bevatten nog munitie. De “Niets zonder Gods zegen” werd op 23 juli gelicht, de “Woerden” kort daarna. De kosten, f3250, werden deels door de verzekering van de schippers gedekt.⁴⁹

Bommen en granaten

Direct na de bevrijding werd het bedrijf van aannemer B. Bruil junior geconfisqueerd door het Nederlands Beheersinstituut, in die dagen een gebruikelijke procedure voor bedrijven die in de oorlog hadden gecollaboreerd. Bruil zou niet meer terugkeren aan de 2e Loswal; het terrein werd verkocht aan “De Wederopbouw”, een bedrijf voor reparatie en revisie van alle soorten bouwen wegenbouwmachines. Een belangrijk bedrijf, dus, in de herstelperiode net na de oorlog. Op 3 juni 1947 meldde directeur Lindeman aan Publieke Werken een niet-ontpofte 500-ponder die op het terrein van Bruil gevallen was en destijds op aanraden van de LBD in het water van de 2e Havenarm werd gerold. De goede man werd wat nerveus van het feit dat er 250 kilo trotyl op enkele meters van zijn bedrijf lag. Havenmeester Gilles ontdekte de plek en op 11 juni verwijderde de mijnopruijmsdienst Leiden de bom.

Naar aanleiding van dit voorval rapporteerde Gilles nog eens de afhandeling van de blindgangers in het havengebied. De bom van Bruil had hij gemist omdat hij toen niet

actief in functie was door de nasleep van het bombardement. Enige dagen na de luchtaanval had hij wel drie andere niet-ontpofte bommen en enkele raketten opgeslagen op de gemeentelijke opslagplaats op de 1e Loswal. Deze werden in de herfst van 1945 weggehaald door ‘een afdeling uit Breda’. De overgebleven munitie uit de schepen werd later door dezelfde dienst weggehaald. Gilles sloot echter beslist niet uit dat ter plaatse waar de munitieschepen zijn gezonken, nog projectielen in het water konden liggen.⁵⁰

Havenmeester Gilles had daar niet helemaal ongelijk in. Voordat de 2e Havenarm in 1984 gedempt zou worden voor de aanleg van het nieuwe bedrijventerrein zochten marineduikers drie weken lang de havenbodem af. Behalve veel schroot vonden ze granaten, handgranaten, seinpatronen en hulzen, leeg zowel als gevuld.⁵¹ Ook bij de demping van de 1e Havenarm in 1990 en het uitbaggeren van de Gooise Vaart in 2001 kwam nog munitie boven water, zij het nog maar in geringe hoeveelheden.

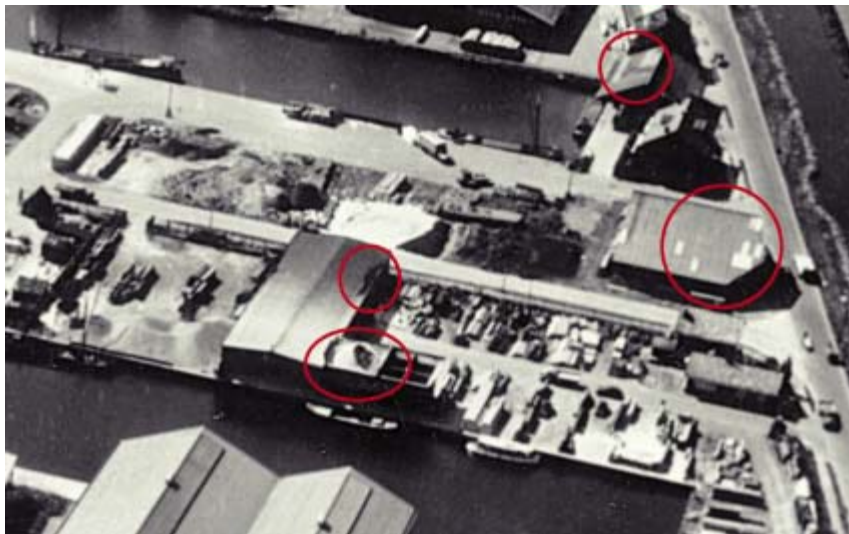
Conclusies

De aanval van de RAF op de Hilversumse haven kan maar deels een succes genoemd worden. Weliswaar lukte het om twee van de drie munitieschepen te doen exploderen (heel bevredigend voor de betrokken piloten), maar dat waren de twee kleinste, niet groter dan 60 ton elk. Het grootste munitieschip, de “Broedertrouw”, werd wel geraakt, maar raakte niet meer dan zwaar beschadigd. Het feit dat de “Broedertrouw” ondanks in-

Op het terrein van Bruil werd zware schade aangericht. Deze houten loods lijkt ernstig te lijden hebben gehad van raketvuur. In de restanten van de garage geheel rechts werd de blindganger gevonden. (coll. Joop Reijnders)

Op deze uitvergroting van de luchtfoto op p. 10 (medio 1946) is de schade voor een deel nog te zien. De loods van Slagt aan de 1e Havenarm toont de sporen van minstens drie raketinslagen. De loods van dezelfde firma aan de Nieuwe Havenweg (rechts) is op diverse plaatsen opgelapt. Vermoedelijk hebben de boordkanonnen van de Typhoons hier gaten geslagen. Ook de loods van schippersbedrijf Boelhouwer en Taling lijkt gerepareerd. Ook de kades en het wegdek raakten zwaar beschadigd.

slagen van raketten en kanonvuur⁵² niet explodeerde doet vermoeden dat het schip in de voorafgaande nacht gelost was en dat 300 ton munitie op het moment suprême al op weg was naar Lage Vuursche.

Dat neemt niet weg dat beide squadrons dit keer hun werk netjes gedaan hebben. Aan de schadekaart is te zien dat de aanval redelijk geconcentreerd rondom de 2e Havenarm is uitgevoerd. Slechts enkele bommen op de grote houtloods van Key en een bom bij het hek van de joodse begraafplaats vallen buiten het patroon. Over de Duitse kant van de gebeurtenis valt op te merken dat de verdediging van de haven onvoldoende was. Afweergeschut achter de huizen van de Beresteinseweg stond duidelijk op de verkeerde plaats, terwijl de laatste nog aanwezige FLAK-toren aan het begin van de 2e Loswal waarschijnlijk onbemand was.

Tijdens de aanval bevonden zich, volgens het proces verbaal van onderzoeker Paauw, veel mensen op het haven terrein. In dat licht bezien valt het aantal slachtoffers – twee doden, vijf zwaar- en twee lichtgewonden – nog mee. De uiteindelijke financiële schadepost voor het vernietigen van hooguit 120 ton munitie is echter buitensporig hoog geweest. Achteraf gezien was het waarschijnlijk effectiever geweest de aanval te richten op de Duitse munitieopslag in de bossen van Lage Vuursche – een opslag waarvan de geallieerden door de berichten van Albrecht wel degelijk op de hoogte waren. Dan had kasteel Drakensteijn na de oorlog wel herbouwd moeten worden, maar waren er minder burgerslachtoffers gevallen.

Noten

1. E. Pelgrim, 'De bombardementen op Trompenberg', *Hilversum Historisch Tijdschrift Eigen Perik* (HHT-EP) 2010-2, p. 53-67.
2. komt overeen met de rang van majoor in het leger.
3. komt overeen met de rang van kolonel in het leger.
4. Het onderdeel 2nd TAF was specifiek opgericht om de oprukkende geallieerde troepen in heel West-Europa vanuit de lucht te kunnen ondersteunen. Het 2nd TAF bestond uit 4 'Groups' (2e, 83e, 84e en 85e) die elk weer uit 'Wings' bestonden, die op hun beurt weer elk uit 4 squadrons bestonden. In ons geval gaat het om 164 en 183 Sqn die samen met 198 en 209 Sqn de 123 Wing vormen, onderdeel van 84 Group. Zie ook *op.cit.*, p. 56.
5. Zie voor de aanleg van het kanaal en de haven het themanummer HHT-EP 2010-4.
6. Machinefabriek Bijlard, toentertijd ook gevestigd aan de Prins Bernhardstraat hoek Groest.
7. De schepen waren ongetwijfeld door de Duitsers, inclusief bemanning, gevorderd. Geen enkele schipper die goed bij zijn hoofd was ging in deze fase van de oorlog, toen geallieerde lucht-aanvallen schering en inslag waren, nog vrijwillig met munitie varen.
8. Nederlands Instituut voor Oorlogsdokumentatie te Amsterdam (NIOD), 190a / 8g, Groep Albrecht 't Gooi, 6-11-44.
9. Toenmalige bewoners van het Rode Dorp wisten te melden dat dat vaak om Wit-Russen ging.
10. NIOD, 190a / 8g, 13-11-1944. De opgegeven coördinaten (37,75-69,90) verwezen overigens niet naar de haven, maar de nabijgelegen Hermelijnsaan, een klein foutje dat Albrecht op 10 april 1945 nog eens herhaalde. Zie ook HHT-EP 2010-2, p. 62-63.
11. The National Archives (TNA) Londen, AIR 27/1137, Operations Record Book (ORB) 183 Sqn: 10-24 november *No flying due to bad weather*; gegevens KNMI: hele maand november veel wind, veel bewolking, slecht zicht en bovenmatig veel regen.

12. De Duitsers bleven overigens nog wel gebruik maken van het spoor; zo werden bijvoorbeeld de inventaris van de NSF in het voorjaar 1945 per trein afgevoerd, evenals de technische installaties van de AVRO-studio. NIOD, 190a / 8g, 15, 20, 27, 29-31 maart '45.
13. Zie ook E. Pelgrim, 'De gaarkeuken aan het Langgewenst', HHT-EP 1995-1, p. 10-18.
14. Robbert Korpershoek, 'Druppel op een gloeiende plaat. Voedseltransporten voor de Hilversumse bevolking in de hongervinter 1944/45', HHT-EP 1995-1, p. 19-32. Deze transporten waren door de aanhoudende beschietingen door geallieerde jachtvliegtuigen beslist niet zonder gevaar. Op 8 november ging daardoor een Hilversumse vuilnis/voedselwagen bij Zoetermeer zelfs geheel verloren, gelukkig zonder persoonlijke ongelukken.
15. Mondelinge mededeling Wim Frisart.
16. Zo werden bijvoorbeeld in de nacht van 16 op 17 december 6 burgers en een politieman aangewezen voor de bewaking van een groenteschuit. SAGV, Politiedagrapport (PDR) 1173, 16-12-1944.
17. O.a. 18 en 20 november '44. SAGV, PDR.
18. SAGV, SA Hilversum, inv.nr. A1281, 6 januari 1945. Het heeft wel geholpen, want daarna wordt de eerstvolgende poging tot aard-appeldiefstal pas 26 maart in de politiedagrapporten vermeld.
19. NIOD, 190a / 9g, groep Albrecht 't Gooi, meldingen aan Londen 4-9 april '45.
20. NIOD, 190a/9g, groep Albrecht, meldingen aan Londen 9-4-'45.
21. Mededeling Henk Bruyel, SAGV 030 / 325/3, video Gooise Oorlogsgetuigen; NIOD 190a / 8g, bericht Albrecht 10-4-'45 's middags. De genoemde tonnages zijn overigens er ver naast. Het ging om een 300 ton metende rijnaak en twee veel kleinere (ca 60 ton elk) binnenvaartschepen.
22. Ook hun beschieting van de radiobunker en de villa van Claes op het Wisseloordterrein op 29 december zat er behoorlijk naast. Zie E. Pelgrim, op.cit. (noot 1), p. 53-67.
23. TNA, AIR27/1137, ORB 183 Sqn, 23-3 tot en met 9-4-1945.
24. Gescrambled: ongepland, zonder voorafgaande waarschuwing en met spoed de lucht in gestuurd. Er was dus haast mee.
25. TNA, AIR37/1137, ORB 183 Sqn, 10-4-1945.
26. TNA, AIR37/718, sheet 3013: 16 x 500 lb + 63 R/P. In het RAF-jargon R/P's genoemd. Het zijn dezelfde raketten, met een pantser doorborende kop en 60 pond explosief, die ook in de voorgaande acties op Hilversum gebruikt zijn. Met dank aan kaplt. A.H. Meijers van het Explosieven Opruimings Commando.
27. TNA, AIR27/1137, ORB 183 Sqn, 11-4-1945, 08.35-09.10 uur. *Recce* is RAF-jargon voor *reconnaissance flight*, een verkenningsvlucht
28. Arjen van Hoorn [ps. van A. Schouten van der Velden], *Honger en hoop. Dagboeknotities uit de hongervinter* (Texel 1978), p. 81-84.
29. TNA, AIR27/1137, ORB 183 Sqn, 11-4-1945.
30. TNA, AIR27/1085, ORB 164 Sqn, 11-4-1945.
31. FLAK: *Flieger Abwehr Kanone*: luchtdoelgeschut. De Duitsers hadden het in diverse kalibers: 2, 4,7, 7,7, 8,7 en 10,5 cm, afhankelijk voor het specifieke gebruik.
32. NIOD, 190a / 8g, bericht Albrecht 11-4-1945, 13.00 uur.
33. Mondelinge mededelingen Wim Frisart (16-1-2011), de heer Thomas Posthuma (10-4-2001) en mevr. E. Lindeman (aug. 1997).
34. SAGV, SA Hilversum, inv.nr. 1281, 22 juli 1945. Een tweede FLAK-toren op die plek was in februari al gesloopt en afgevoerd.
35. SAGV, PDR 11-4-1945.
36. SAGV, LBD, inv.nr. 97, verslag hoofdbrandmeester Bouma aan hoofd LBD, 16-4-1945.
37. Nicolaas Poort (*5-10-1930 Hilversum) was het vierde van de zes kinderen van het echtpaar Poort-Bakker, Geraniumstraat 11. Vader Willem Poort was kleermaker.
38. Edward de Vries Lentsch, 'Vandaag vieren we weer de bomdag', in: *Overleven. Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945 in Gooi, Eemland en Vechtstreek* (Haarlem 1995), p. 86-88.
39. SAGV, PDR 25-4-1945).
40. SAGV, PDR 12-4-1945; SAGV, PW, inv.nr. 2222, rapport hoofdopzichter PW, 18-4-1945; SAGV, LBD, inv.nr. 97, Proces verbaal van opperluitenant der gemeentepolitie Willem Frederik Paauw (de commandant plaats ongeval) 12-4-1945; id., rapport hoofdbrandmeester A. Bouma 16-4-1945. Verder is er in de rapporten sprake van nóg twee gewonde mannen, maar zij worden niet bij naam genoemd, dus we mogen aannemen dat hun verwondingen licht waren en zij niet naar het ziekenhuis hoefden.
41. Wim verbaast zich daar nog steeds over, omdat toen wel duidelijk was dat de haven was aangevallen en daar de meeste van zijn klasgenootjes in en rond het Rode Dorp woonden, werden ze in feite naar een gevaarlijk gebied gestuurd.
42. Mondelinge mededeling Wim Frisart. Schippersbedrijf Boelhouwer was gevestigd aan de Nieuwe Havenweg en voer voornamelijk op Zaandam. Vervolgvervoer ging in 1944-45 voornamelijk per paard en wagen; vrachtwagens waren er nauwelijks meer, evenals de daarvoor benodigde brandstof.
43. SAGV, LBD, inv.nr. 97, Proces verbaal van rechercheur Paauw 12-4-1945: Luchtdruk- en scherfschade: ernstige glasschade aan 171 percelen op haventerrein, Beresteinseweg, G.v. Amstelstraat, Eekhoornstraat, Vossenstraat, Wezellaan, Hermelijnsaan, Heidestraat en Bodemanstraat. Daarnaast 28 percelen met lichte glasschade. Van deze 199 panden hadden er 6 tevens ernstige schade aan dakbedekking en 106 lichte schade aan dakbedekking.
44. NIOD, 190a / 8g, Albrecht, zenderbericht 11-4-1945, 13.00 uur.
45. SAGV, LBD, inv.nr. 97, rapport hoofdbrandmeester A. Bouma d.d. 16-4-1945.
46. SAGV, PW, inv.nr. A1281, dossier herbouw havenkantoor.
47. SAGV, PW, inv.nr. 2222, schaderapport hoofdopzichter Publieke Werken, 18-4-1945.
48. SAGV, LBD, inv.nr. 97, rapport hoofdbrandmeester A. Bouma d.d. 16-4-1945.
49. SAGV, PW, inv.nr. 2013, dossier lichten munitie schepen.
50. SAGV, PW, inv.nr. 2030, dossier opruiming munitieresten, 5-6-1947 en 14-7-1947.
51. De Gooi- en Eemlander, 18-2-1984.
52. Zowel 164 als 183 Sqn meldden het schip met hun boordwapens te hebben geraakt.